

به نام خدا

دانشگاه فرهنگیان بنت‌الهدی صدر اردبیل

واحد درسی: کاربرد زبان در تربیت گروه: آموزش ابتدایی ورودی مهر زمان ارائه: ۹۹/۰۲/۲۱

عنوان مبحث: آشنایی با زبان‌شناسی کلان در ارتباط با تربیت

با آرزوی قبولی طاعات و عبادات در ماه مبارک رمضان

گسترده‌ترین حیطه زبان، حیطه‌ای است که در آن زبان با زمینه‌های بیرون از خودش مرتبط می‌شود و بر برخی از عوامل محیطی تأثیر می‌گذارد و از بعضی از آنها تأثیر می‌پذیرد. یکی از مهم‌ترین این زمینه‌ها حوزه تعلیم و تربیت است. در این جلسه ضمن معرفی رشته جدیدی که در دانشگاه‌های بزرگ جهان دایر است و از آن به زبان‌شناسی تربیتی (Educational Linguistics) یاد می‌شود به سودمندی توسعه مطالعات زبانی با توجه به مسائل زبان‌شناختی در حوزه وسیع تعلیم و تربیت می‌پردازیم.

زبان‌شناسی تربیتی، پلی میان دنیای زبان و نظام تعلیم و تربیت است و می‌کوشد فعالیت‌های آموزشی را با توجه به مسائل زبانی، به نحوی مطلوب سامان دهد.

مطالعات این رشته نوین بر نقش زبان در یادگیری و آموزش متمرکز است. این شاخه علمی ضمن تأکید بر تلفیق زبان‌شناسی و آموزش، با استفاده از روش‌ها و نظریه‌های زبان‌شناختی، مسائل و مشکلات عملی نظام آموزش رسمی در زمینه یادگیری زبان و یادگیری از طریق زبان را مورد توجه قرار می‌دهد.

در طراحی برنامه درسی زبان‌شناسی تربیتی در ایران به سه قلمرو: یادگیری زبان، یادگیری علوم از طریق زبان، و نقش فرهنگی و تربیتی زبان باید توجه کرد.

در دو دهه اخیر تقسیم بندی دانش بشری به رشته‌های تخصصی محض به طور جدی به چالش کشیده شده است و این چالش در دانشگاه‌های معتبر دنیا به وضوح دیده می‌شود. به همین دلیل محصور ماندن مطالعات و آموخته‌های دانشجو معلمان در مرزهای غیرمنعطف رشته‌های تحصیلی دانشگاهی نه تنها مانعی جدی بر سر راه نوآوری و خلاقیت شغلی آنها است، بلکه موجب می‌شود دانش آنها پاسخ‌گوی مسائل و مشکلات بسیار پیچیده آموزش و پرورش نوین امروزی نباشد.

تحقیقات نشان می‌دهد مطالعات بنیادی در رشته‌های تخصصی باعث می‌شود که فرد متخصص دانش عمیقی در رشته خود کسب کند و این لازمه رشد هر رشته علمی است و هدف اساسی دانشگاه را برای توسعه علوم فراهم می‌کند، اما زمانی که پای مسائل پیچیده و چندبعدی به میان می‌آید، کار برای دانش-آموختگان سخت می‌شود؛ از این رو منطقی است تا علاوه بر

توجه به رشته‌های مادر مانند: روان‌شناسی، زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی، شیمی، ادبیات، فلسفه و دیگر رشته‌های پایه‌ای، که مطالعات نظری آنها برای کشف حقایق علمی لازم است، به توسعه علوم میان‌رشته‌ای مانند روان‌شناسی اجتماعی، مدیریت شهری، بیوشیمی، و زبان‌شناسی تربیتی نیز همت

گماشت تا رسالت‌های آموزش اعم از توسعه تحقیقات نظری، کاربردی و توسعه‌ای جامعه عمل بپوشد.

زبان‌شناسی به عنوان یک رشته تخصصی و مادر، دانش عمومی انسان درباره زبان آدمی را از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار می‌دهد. بخشی از این گوناگونی را می‌توانیم در محدودترین و گسترده‌ترین زبان انسان پیگیری کنیم..

محدودترین حیطه موضوع زبان، حیطه‌ای است که مشخص‌کننده سازمان‌بندی و روابط درونی زبان و دپارتمان آن است؛ بنابراین، به شاخه‌ای از زبان‌شناسی که زبان را از این منظر مطالعه می‌کند، زبان‌شناسی خرد (Microlinguistics) یا زبان‌شناسی نظری گفته می‌شود. این علم به بررسی نظام درونی زبان می‌پردازد. بنابراین شاخه‌ای علمی است مانند آواشناسی، واج‌شناسی، و صرف و نحو.

گسترده‌ترین حیطه موضوع زبان، حیطه‌ای است که زبان با زمینه‌های بیرون از خودش مرتبط می‌شود. به این اعتبار، زبان بر برخی از عوامل محیطی تأثیر می‌گذارد و از برخی از آنها تأثیر می‌پذیرد. به شاخه‌ای از زبان‌شناسی که زبان را از منظر ارتباط متقابل با عوامل و نهادهای بیرونی مطالعه می‌کند، زبان‌شناسی کلان (Macrolinguistics) می‌گویند. این علم بین رشته‌ای به بررسی همه آن چیزهایی می‌پردازد که در خارج از زبان به نحوی با نظام زبانی مرتبط است. بنابراین از آنجا که سوای زبان‌شناسی، بسیاری از شاخه‌های علوم نیز به موضوع زبان مربوط می‌شوند، تعجبی ندارد که بعضی از زمینه‌های بین رشته‌ای در حیطه زبان‌شناسی کلان قرار گیرند و با نام‌های جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان، مردم‌شناسی زبان، سبک‌شناسی زبان و غیره شناخته شوند.

پس زبان‌شناسی کلان، شامل مجموعه‌ای از علوم بین‌رشته‌ای است که از رهگذر مشارکت زبان‌شناسی و یکی از شاخه‌های علوم در زمینه شناخت عمیق‌تر زبان حاصل شده است.

زبان‌شناسی تربیتی از جمله زمینه‌های علمی بین‌رشته‌ای جدید است که در سال‌های اخیر به دیگر شاخه‌های زبان‌شناسی کلان پیوسته است و هر روز بیش از پیش رشد و گسترش می‌یابد.

زبان‌شناسی تربیتی با توجه به مسائل و مشکلات عملی آموزش و پرورش، با مسائل واقعی زندگی اجتماعی انسان درگیر می‌شود و سرانجام می‌کوشد با ارائه توصیفی دقیق‌تر از این مسائل، راه را برای حل آنها هموار کند. پس زبان‌شناسی تربیتی ماحصل پیوند زبان‌شناسی و علوم تربیتی است و در آن، به طور خاص با استفاده از روش‌ها و نظریه‌های زبان‌شناختی، مسائل و مشکلات عملی نظام آموزش رسمی در زمینه یادگیری زبان و یادگیری از طریق زبان مورد توجه قرار می‌گیرد.

زبان‌شناسی تربیتی از دیدگاه‌های مختلف

صاحب‌نظران زبان‌شناسی تربیتی را به مثابه یک رشته میانجی (Mediating discipline) در نظر می‌گیرند و هدف آن را ایجاد ارتباط بین آموزش زبان و تربیت اجتماعی تعریف می‌کنند. آنها معتقد هستند که زبان‌شناسی تربیتی در عصر فعالیت‌های روشنفکرانه و انتقادی سر برآورده است، عصری که در آن

جامعه‌شناسی زبان و قوم‌نگاری ارتباط زبانی متولد شد. بنابراین زبان‌شناسی تربیتی در مرز تلاقی پژوهش‌های آموزشی و زبان‌شناسی کاربردی قرار دارد در حالی که زبان‌شناسی کاربردی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که با استفاده از نظریه‌های زبان‌شناسی به توصیف مسائل دنیای واقعی می‌پردازد.

میخائیل باختین، فیلسوف روس، معتقد بود که معانی زبان باید به عنوان پاره‌گفتارهای ثابتی مورد بررسی قرار می‌گیرد که گویشوران در صحبت و بحث با یکدیگر خلق می‌کنند. از این دیدگاه تناسب کلمات دیگران یک فرایند پیچیده و پرتنش است که در آن کلمات خنثی نیستند بلکه بیان‌کننده تمایلات خاص و نظام‌های ارزشی هستند. او معتقد است که ارزش نسبت داده شده به کلام، جدای از گوینده آن، قابل فهم نیست و ارزش منسوب به گوینده نیز جدای از شبکه روابط اجتماعی قابل درک نیست.

با این اوصاف می‌توان گفت از وظایف اصلی زبان‌شناسی تربیتی بررسی شیوه‌های آگاه‌سازی زبان‌آموزان، اعم از نوجوانان، جوانان و بزرگسالان، درباره آثار اجتماعی و فردی کاربرد زبان است. چرا که زبان علاوه بر نقش اطلاع‌رسانی خود، می‌تواند در رشد فکری و برنامه‌ریزی فعالیت‌های روزمره، اعم از خودشناسی، خودمدیریتی و خودارزیابی، و ارتقای نقش اجتماعی سخنگویان سهم بسزایی ایفا کند.

در جمع‌بندی نکات فوق می‌توان گفت نظام آموزشی و تربیتی مدارس و دانشگاه‌ها در سه زمینه زیر با مسئله زبان روبه‌رو است:

- (الف) یادگیری زبان و آموزش مهارت‌های زبانی.
- (ب) یادگیری علوم از طریق زبان؛ چرا که آموزش علوم مختلف از طریق گونه علمی و معیار زبان میسر است. همچنین، زبان ابزار اصلی تدوین متون کتاب‌های درسی و تدریس است.
- (ج) تربیت فرهنگی اجتماعی از طریق زبان ممکن می‌گردد. تربیت نیروی انسانی متفکر و خلاق که بتوانند از طریق گفتار و نوشتار فعالیت‌های خود را برنامه‌ریزی کنند و به تولید و ترویج اندیشه و علم بپردازند.

قلمرو مطالعاتی زبان‌شناسی تربیتی

در حالی که هدف اساسی زبان‌شناسی نظری و خرد، مطالعه علمی زبان است، زبان‌شناسی تربیتی با توجه به نقش زبان در نظام آموزشی اعم از آموزش مدرسه‌ای و دانشگاهی، موضوعات گوناگونی را مورد بحث قرار می‌دهد که می‌توان آنها را در سه قلمرو کلی زیر گنجانند:

- (۱) یادگیری مهارت‌های زبانی
- (۲) یادگیری علوم از طریق زبان
- (۳) نقش فرهنگی و تربیتی زبان

یادگیری زبان

مقصد اولیه تمام برنامه‌های درسی پایه، در دوره پیش‌دبستانی، دبستان، سوادآموزی بزرگسالان و آموزش زبان فارسی به خارجی‌ان، این است که مهارت‌های زبانی اعم از **مهارت‌های شفاهی** (صحبت کردن و گوش دادن) و **مهارت‌های مکتوب** (خواندن و نوشتن) را به افراد بیاموزند.

برای تحقق هدف فوق، زبان‌شناسی تربیتی به عنوان یک حوزه پژوهشی مؤثر و ارتباط‌دهنده میان دو حوزه زبان‌شناسی و علوم تربیتی به منظور ارتقای یادگیری و بهبود کیفیت برنامه‌های آموزش زبان می‌تواند به حل مشکلات و نارسایی‌های ناشی از روش، محتوا، موادآموزشی و ... یاری رساند. برخی از مهم‌ترین این خدمات عبارتند از:

(۱) برنامه‌ریزی زبان Language planning و آموزش زبان Language teaching

زبان ابزاری است که از طریق آن موضوعات درسی تدریس می‌شود و خود به عنوان موضوع مورد مطالعه در جایگاه درس قرار می‌گیرد. در بحث آموزش زبان، مباحث تدریس زبان مادری، زبان دوم و زبان خارجی مطرح است.

با توجه به طیف وسیع تدریس زبان و پیچیدگی زبان‌شناختی در برخی جوامع، سیاست‌گذاری‌ها باید در ارتباط با نقش و موقعیت زبانهای مختلف در نظام آموزشی صورت گیرد و تصمیماتی نیز در خصوص فراهم آوردن امکانات لازم و کافی اتخاذ شود. در واقع زبان‌شناسی تربیتی می‌تواند پل ارتباطی بین امر برنامه‌ریزی زبان و آموزش زبان باشد.

امر آموزش زبان معمولاً به یکی از شیوه‌های زیر صورت می‌گیرد:

(۱/۱) واژه‌آموزی: زبان‌شناسی تربیتی قادر است با فراهم آوردن پیکره مدونی از واژگان پایه، امر واژه‌آموزی و همچنین تدوین محتوای درجه‌بندی شده را جنبه علمی بخشد و از طرف دیگر واژگان عمومی جدید پیشنهادی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی را در منابع آموزشی وارد کند.

(۱/۲) دستور آموزشی (Pedagogical Grammar):

زبان‌شناسی تربیتی می‌تواند در تدوین دستور آموزشی، که به قواعد دستوری مربوط است، نقشی مؤثر ایفا کند. این قواعد، تدریس و یادگیری یک زبان معین را در مراحل مختلف یادگیری آسان می‌سازد. برای رسیدن به این هدف، زبان‌شناسی تربیتی به مثابه تسهیل‌کننده ارائه دانش زبان‌شناسی نظری (خرد) در نظام آموزشی عمل می‌کند.

در حال حاضر بسیاری از معلمان نسبت به استفاده از یافته‌های زبان‌شناسی نوین در کلاس درس مقاومت می‌کنند و برای تدریس، دستور سنتی را ترجیح می‌دهند. این امر از آنجا ناشی می‌شود که دانش زبان‌شناسی از یک طرف تا حد زیادی ثقیل و دارای اصطلاحات فنی بی‌شمار است و از طرف دیگر، برای ورود به نظام آموزشی از فیلتر زبان‌شناسی تربیتی گذر نکرده است. زیرا تنها در صورت استفاده از زبان‌شناسی تربیتی است که مواد خام علمی زبان‌شناسی می‌تواند آماده مصرف آموزشی شود.

۱/۳) مطالعه مقایسه‌ای (Contrastive Analysis)

زبان‌شناسی تربیتی از این طریق به بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های زبان مادری یادگیرنده و زبان مقصد می‌پردازد و هدف آن شناسایی مشکلاتی است که یادگیرنده در فرایند یادگیری زبان رسمی با آنها مواجه می‌شود.

از آنجا که کشور ما دارای تنوعات زبانی و گویشی بسیاری است، بررسی مقایسه‌ای زبان‌های محلی و زبان رسمی و معیار، آموزش مهارت‌های زبانی را تسهیل می‌کند و راه را برای رسیدن به توسعه عدالت آموزشی هموار می‌سازد. از جمله به معلمان کمک می‌کند تا با شناخت بهتر زبان محلی و ملی دیدگاه روشن‌تری نسبت به خطاهای زبانی یادگیرنده کسب کند و راه حل‌های علمی برای رفع آنها پیش‌بینی کند.

از این رو، برای بهبود کیفیت آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها توجه به مطالعات زبان‌شناختی مانند: مکالمه-کاوی (گفتمان‌شناسی)، زبان‌شناسی متن، زبان علم و ... اجتناب‌ناپذیر است. زبان‌شناسی تربیتی به عنوان یک علم بین رشته‌ای قادر است نتیجه مطالعاتی از این دست را برای مطالعه دقیق‌تر تعامل زبانی معلم و شاگرد، و استاد و دانشجو، و همچنین استانداردهای تدوین متون درسی و آموزشی مناسب به کار گیرد و ملزومات گسترش و توسعه گونه معیار و علمی زبان فارسی را، به عنوان یکی از پیش‌نیازهای رشد علمی کشور، فراهم آورد.

علاوه بر نقش بی‌بدیل زبان در آموزش علوم، دانشجویان نیز برای یادگیری و مطالعه به مهارت‌های متنوع خواندن و درک مطلب متون تخصصی علوم گوناگون نیاز دارند. بسیار مشاهده شده است که افرادی از هوش ریاضی بسیار خوبی برخوردارند ولی به دلیل عدم درک مفاهیم اصلی که بر پایه زبان استوار است، دچار شکست تحصیلی می‌شوند. این امر در مورد یادگیری دیگر علوم نیز صدق می‌کند.

در پایان می‌توان چنین گفت که عوامل مؤثر در ایفای نقش‌های تربیتی و فرهنگی زبان یکی از اولویت‌های مطالعاتی این شاخه میان‌رشته‌ای است و پس از آن مسائل مربوط به یادگیری زبان و مهارت‌های زبانی و یادگیری علوم از طریق زبان و کاربرد زبان علم برای تولید و ترویج علم از دیگر اولویت‌های مهم برنامه پژوهشی زبان‌شناسی تربیتی شناخته شده است.

دانشجویان علاقه‌مند برای آشنایی بیشتر با این علم بین رشته‌ای به کتاب «زبان‌شناسی تربیت» نوشته م. استابز، ترجمه سهیلا کاووسی‌نژاد و زهرا زندی مقدم، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۲ مراجعه کنند.

سر بلند و سالم باشید.

زهرا صابری‌نیا